

Preparació de filtres màgics. Gravat del segle XV.

La bruixeria a les comarques gironines

CARLES VIVÓ

El fenomen de la bruixeria és tan interessant que moltes persones s'han esmerçat en el seu estudi. Unes, per l'atracció pintoresca i morbosa d'uns personatges més o menys misteriosos, d'uns fets fantàstics, d'unes situacions dramàtiques i, fins i tot, d'un erotisme força evident. D'altres, deixant de banda l'interès humà del fenomen, han consultat milers de documents per tal de fer estadístiques, anàlisis lexicogràfiques, llistes onomàstiques o gràfics amb percentatges. Cada vegada més, però, hi ha historiadors conscients capaços d'esbrinar els fets en el seu conjunt, dintre d'un context social, i de fer una síntesi on es conjunten persones reals, fets documentals, mites i creences, i en saben treure unes conclusions sobre una època, sobre una ideologia (dominant o marginal) i sobre el seu significat profund.

Aquest petit estudi és un intent (forçosament breu) d'"explicar" el fenomen de la bruixeria a les comarques gironines. Per tal de fer-ho, s'ha dividit el treball en quatre apartats: la qüestió de la bruixeria en general, les llegendes (populars o cultes) sobre bruixeria, concretades a les nostres comarques, els aspectes històrics i documentals sobre el

tema, i la repressió de la bruixeria, amb un èmfasi especial sobre l'inquisidor gironí Fra Eimeric.

QUÈ ÉS LA BRUIXERIA

Per començar i per tal d'aclarir conceptes, fem-nos la pregunta bàsica: què és la bruixeria? Segons els conceptes predominants a l'època en què la bruixeria era considerada un fet viu, la bruixa és una dona que ha fet pacte amb el dimoni, i ha obtingut així uns poders malèfics. La bruixa és contrària a la religió cristiana, assisteix als "sabbats" i és capaç de produir tempestes, pedregades, avortaments i malalties o morts a persones i animals. Les característiques més dominants entre les dones que es creien bruixes elles mateixes, o que els altres creien que ho eren, són descrites a continuació.

Gairebé sempre es tractava de dones de procedència rural, d'escassa o nul·la cultura, que transmeten les seves creences de boca a orella, és a dir, sense existència d'un "corpus"

doctrinal escrit. Solien fer una vida aparentment normal (pageses casades gairebé sempre), encara que a vegades era la típica vella solitària (vídua o soltera), mal mirada pel poble. Atesa aquesta procedència, els malefics que se'ls atribuien tenien relació amb allò que més podia preocupar el camperol: les collites, el bestiar o la descendència, boires que maten la collita, pedregades que la malmeten, mort de vaques o xais, avortaments o mort de nens petits, etc.

És una constant en tots els països d'Europa el convenciment que les bruixes acudien als "sabbats" (o "aquellarres", paraula basca que dóna nom al lloc on es feien), on rendien culte al Diable, el qual acudia personalment en forma de foc o d'home vestit de negre, fent banquets i dances i finalitzant amb orgies sexuals amb tota mena d'aberracions. Al "sabat" hi acudien volant (a vegades sobre una escombra, d'altres sobre un animal), després d'untar-se amb determinats unguents. Els components al·lucinògens d'alguna de les matèries emprades (belladona, acònit, adormidera, etc) explicaven la sensació de vol (creguda realment per la bruixa), mentre que la presència corporal del dimoni estava assegurada per part d'aprofitats que explotaven la credulitat de les pobres dones amb disfresses adients.

En tot cas, les activitats i les cerimònies dels "sabbats" revelen clarament el refús total de l'ordre establert quant a ortodòxia religiosa i a convencions socials sobre la sexualitat. És a dir, eren veritables actes de contestació contra unes estructures i unes ideologies que consideraven opresores. S'ha dit també que dins la bruixeria, gairebé tot eren bruixes, és a dir, dones, amb molt pocs bruixots masculins. Les raons "oficials" es poden deduir d'aquest text del frare Martín de Castañega: *Destos ministros al demonio consagrados y*

dedicados más hay mujeres que hombres. Lo primero porque Cristo las apartó de la administración de los Sacramentos, por eso el demonio les da esa autoridad más a ellas que a ellos. Lo segundo, porque más ligeramente son engañadas por el demonio. Lo tercero, porque son más curiosas en saber y escudriñan las cosas oscuras. Lo cuarto porque son más parleras que los hombres y no guardan tanto recato. Lo quinto, porque son más sujetas a la ira y mas vengativas...". Ja veiem, doncs, què pensava el clero de les dones en aquells temps.

La veritat, però, era molt diferent. D'una banda, la terrible repressió sexual soferta per les dones i les pageses en particular era general, tant en el camp religiós com en el social, com en el derivat del masclisme imperant a l'època. Era natural, doncs, que cerquessin esbarjo, encara que fos amb condicionaments també humiliants. D'altra banda, la posició social de submissió es compensava amb la sensació de poder produïda per la condició voluntàriament assumida de bruixa.

Naturalment s'ha de distingir entre les activitats i creences d'aquelles dones que creien ser realment bruixes i les moltes que no hi tenien res a veure però que eren perseguides per fanatisme, ignorància o, senzillament, per venjança personal.

La bruixeria, derivada molt probablement d'antics cultes pagans de la fertilitat, transmesa oralment per gent sense instrucció i estructurada en relació als poders dominants a l'època (Església catòlica o protestant, autoritat civil, l'home com a mascle dominant, etc) segueix una evolució que esclata en èpoques determinades en tres fronts: el d'aquelles

Escena de bruixeria. Gravat de 1545.

Bruixa arrossegada pel dimoni. Gravat del segle XVI.

Bruixeria

persones que reaccionen contra l'ordre establert i es refugien en un món mig fantàstic, mig real de les bruixes; el de les autoritats que defensen el seu poder, sigui contra activitats reals de contestació, sigui contra delictes imaginaris necessaris com a boc espiatori per desviar l'atenció del poble d'altres problemes quan convé; i finalment el del poble ignorant que pot fer recaure la responsabilitat de totes les seves desgràcies (quasi sempre naturals) contra persones determinades.

Finalment s'ha de distingir entre bruixes i bruixots, d'una banda, i màgics, nigromants i fetillers, de l'altra. Els segons solen ser persones cultes de ciutat, que fan servir complicats rituals i textos màgics continguts en els "grimoris" per invocar esperits, morts o forces de la naturalesa i no necessàriament malèvols. Practicaven l'endevinament de l'avenir, fabricaven amulets i talismans i tenien complicats esquemes conceptuals. Naturalment, solien ser de sexe masculí, ja que la cultura estava pràcticament prohibida per a la dona. I, després d'aquest breu repàs a la bruixeria en general, entrem de ple dintre de l'estudi de la bruixeria a les comarques gironines.

Diabre fent l'amor. Gravats del segle XVI.

LA LLEGENDA

La bruixeria, com a tema d'estudi, té dos vessants: un, el riquíssim doll de llegendes, contes, costums i tradicions que formen part del nostre folklore. L'altre, la documentació històrica sobre processos a suposats bruixots i bruixes, informes o escrits de l'època. Ocupant-nos primerament de la part llegendària, hem de dir que les comarques gironines són especialment prolífiques en el naixement de mites d'aquesta mena. Des de la mil i una celebracions, costums o dites populars que emplen el *Costumari Català* de l'Amades, fins al poema de *Les bruixes de Llers*, de Carles Farges de Climent, passant per llibres d'estudiosos comarcals, com Guillamet, Nolasc del Molar, o tants d'altres, les bruixes gironines han omplert centenars de pàgines. Tractar d'ordenar l'immens cabal, d'informació sobre la bruixeria a les comarques gironines seria tasca no d'una persona sinó d'un ordinador. Creiem, per tant, que és millor d'esmentar uns quants d'aquests elements, mínimament estructurats, com a mostra d'un fet que ha restat viu durant segles, abans com a vivència quotidiana, i després com a tema literari o poètic.

Per començar es podria parlar dels llocs geogràfics que tenen relació amb les bruixes. Com a llocs de retrobament per celebrar els seus "sabbats", la nostra geografia n'és plena. Molts d'aquests llocs tenen el mateix nom: "pla de les bruixes", amb alguna variant, com "gorg de les bruixes", o "clot de les bruixes". En tenim a Rocacorba, a la Mianya, en un racó entre Mieres i Falgons, a prop d'Olot (a la Garrinada), a Sant Esteve de Llèmena, a Avinyonet de Pigventós, i a molts altres llocs. solen ser espais entre roques, apartats dels pobles, on és molt probable que realment fessin reunions d'aquesta mena. Tot i això, s'ha de dir que el punt de reunió més important fou el Pedraforca, on es reunien també amb bruixes d'altres contrades catalanes, en una mena de reunió "inter-provincial". S'ha de dir també que els voltants dels "menhirs" solen considerar-se llocs de reunió de bruixes, cosa ben lògica donada la seva evident significació fàl·lica.

Hi ha també pobles on, tradicionalment, totes les dones que hi neixen són bruixes: Llers, Vilajuïga, Molins de Rei o Arbúcies. Sobre aquesta darrera vila hi ha una dita: "Arbúcies, dotze cases, tretze bruixes". A part dels llocs on el fet de ser bruixa és qüestió de naixement, també hi ha llocs per "iniciar-se" en la bruixeria. Tots els llocs de reunió de "sabbat" esmentats poden servir per esdevenir bruixa mitjançant un pacte directe amb el dimoni present. Si no es vol l'esfereïdora presència del diable, hi ha un altre sistema: anar de nit al Pedraforca, despullar-se, i rebotar-se entre esbarzers, tot renegant de Déu i de la Verge Maria. Per iniciar-se més seriosament, a la cova de Palamós hi havia una mena d'escola on es donaven lliçons de bruixeria. Pràcticament, tots els pobles on la bruixeria és hereditària es refereixen a dones. Hi ha un sol poble a les contrades gironines on els bruixots mascles ho són també per naixement: Palau-saverdera. Carles Farges de Climent, en el seu poema, no es pot estar de fer comentaris irònics sobre l'èxit eròtic dels pocs bruixots de Palau entre les moltes bruixes de les nostres comarques.

Sobre les bruixes de Llers s'ha escrit molt, especialment en el pla literari i poètic. Sembla que la seva especialitat era la de provocar tempestes i pedregades i que l'única manera d'evitar-ho era tocar les campanes de l'església de Sant Pere, de Figueres. Si el campaner, en guàrdia permanent, s'adormia, pedregada segura. Diuen també que un pagès, enfurismat en veure venir una negra nuvolada, disparà amb l'escopeta de cacera i que del núvol va caure una orella. Dies després, en anar a Llers per feina, es trobà amb una vella que portava embenada la meitat de la cara: havia perdut una orella en un misteriós accident.

L'immens repertori de costums populars és ple de contra-encanteris, de procediments per allunyar malefics o de sistemes de protecció casolana anti-bruixes. Citar-los tots exigiria un volum especial.

El festí de l'aquelarre. Gravat de 1659.

LA HISTÒRIA

Intentar esbrinar la veritable història de la bruixeria té un greu problema: tots els textos que es conserven provenen d'una sola banda, dels perseguidors de bruixes. Elles no tenien cultura per deixar escrits sobre les seves idees o les seves activitats. Tan sols coneixem el que pensen els membres dels tribunals que les jutgen o el que confessen sota tortura, declaracions evidentment faltes de fiabilitat. Tot i això, els documents existeixen, especialment en dos aspectes: les actes dels processos i les teories dels qui les perseguen. Fer una història seriosa de la bruixeria serà sempre condicional, ja que no hi ha documentació de les dues parts que es pugui contrastar. No pot fer-se cap estadística de les persones que elles mateixes es consideraven bruixes, però sí de les que foren processades per aquest motiu. Per exemple, en l'estudi de José Luis de la Torre, publicat a *L'Avenç*, s'esmenta un total de judicis per tals motius entre 1560 i 1614 (període que estudia) que arriba a 266, més de 100 dels quals es fan a Barcelona, mentre que el percentatge a les comarques gironines és mínim, amb predomini de la comarca de la Selva, mentre que les tradicions i llegendes se centren molt més a l'Alt Empordà i la Garrotxa, on hi ha menys judicis.

Un dels pocs aspectes històrics que té fiabilitat i veritable interès humà és el dels noms i cognoms de persones reals inculpades de bruixeria, moltes vegades seguides de sobrenoms, i a vegades, únicament amb el sobrenom. Tenim, com a noms de bruixes o bruixots de les comarques gironines, la Margarida d'Amer, muller de Guillem Devesa, acusada d'"invocar diables i sacrificar a aquells", Joana Trias, "na Baldona", "na Solana", Maria Trias, de Susqueda, Segimona Quer, Anna Rovira (anomenada "la llimoca", de Sant Feliu de Pallerols, Margarida Oliver (dita la "reina de Granollers de Rocacorba"), Joan Boheras ("el monjo paraire de Rupit", "na Madonya", de Sant Esteve d'en Bas, "la Barraca", "la Trinquis", "la Tana 2", "la xibeca", la Geroma de les Planes, la Gaillarda, de Castelló d'Empúries ("sortílega et maléfica"), la Maria de Bàscara, dona de Guillem Rosselló, la Llúcia

Codony, "na Flocs", "na Gall", "na Butolla", i, com a cas més conegut Pere Torrent, dit "el Cufí", el procés del qual fou estudiat, publicat i comentat per Nolasco del Molar en el seu llibre *Procés d'un bruixot*.

Històricament, el fet de la bruixeria consta en els seus dos aspectes: el de l'existència d'unes creences, siguin populars, siguin oficials, sobre la seva existència; i el de processos contra determinades persones per aquests motius, cosa que els portà a la tortura i a la mort. I això, dissortadament, prova que les supersticions (per qualsevol de les dues parts) tenen unes conseqüències històriques ben reals. En tot cas, de la repressió i les seves dades històriques en parlarem tot seguit.

LA REPRESSIÓ

Tot moviment al marge o en contra de les normes establertes és perseguit pel poder i tota dissidència havia de ser esclafada per la combinació poder civil-poder eclesiàstic. I és per això que la bruixeria fou perseguida implacablement, i s'hi afegiren, a més, situacions en què el delictes era purament imaginari o senzillament una excusa per eliminar enemics o per donar peixet a les supersticions populars. Tot i això, la persecució a les nostres comarques no va tenir el caràcter ferotge dels països centre i nord-europeus, en què les fogueres cremaren milers de pseudo-bruixes. Aquí hi hagué menys casos i les penes solien ser multes, desterraments, presó i, en cas de pena de mort, la forca. Encara que sempre s'ha atribuït a la Inquisició la persecució de la bruixeria, s'ha d'aclarir que tan sols actuava si se suposava que existia delictes d'heretgia. La bruixeria dintre de la ortodòxia era delictes que corresponia als tribunals civils. Aquesta relativa moderació no exclouïa ni el fanatisme, ni la persecució de la llibertat de pensament, ni la tortura com a mètode habitual per a l'obtenció de confessions.

Bruixeria

Més que no pas començar a relacionar casos coneguts, creiem que és més significatiu l'estudi d'un sol llibre, el *Directorium Inquisitorum* (Directori d'Inquisidors), escrit per Fra Eimeric, frare dominicà, nascut a Girona el 1320, que fou Inquisidor General de la corona catalano-aragonesa. El seu llibre fou una mena de manual emprat per tots els inquisidors dels països mediterranis, mentre que al Nord i al Centre d'Europa el seu equivalent fou el tristament cèlebre *Malleum Maleficarum* dels frares Institor i Sprenger. Tornant al nostra caçador de bruixes gironí, el llibre fou escrit abans de la invenció de la impremta i circulà primer en còpies fetes a mà i molt posteriorment imprès en diverses edicions. A la Biblioteca Pública de Girona, per exemple, es conserva l'edició de 1587, impresa a Roma. El seu text és escrit contra la "hereticam pravitatem" (la depravació herètica) i, a part de la persecució d'heretges, judaïtzants, etc. Combat també els "maleficos et incantatores" i els "de invocantes daemones". No parla mai directament de la bruixeria, sinó tan sols quant el fet de ser-no suposa tenir tractes amb el dimoni. Per cert que fa una subtil distinció entre els que invoquen dimonis amb imprecacions i actes imperatius, la qual cosa no es considera heretgia, i els que els invoquen amb precis i oracions ("daemos honorem latria et dullia") la qual cosa sí que és heretgia. A les seves "receptes" per descobrir bruixes descriu símptomes tals com: dir oracions execrables, tenir grimoris (llibres de màgia), fer genuflexions o postracions davant imatges diabòliques, ús de vestimentes blanques o negres, llums encens o unguents per ritus, o immolació d'animals.

Quant al procediment, Fra Eimeric de Girona desconfia dels sistemes habituals i diu ben clarament que "en matèria d'heretgia es procedirà sense estrèpit d'advocats ni solemnitats de judici". És a dir, que es pot prescindir del procediment judicial sense que invalidi el procés. Mentre que al Dret Civil l'acusat no és obligat a declarar contra ell mateix, la Inquisició ho exigeix i obliga, a més, a denunciar els parents més propers (consort, pares, fills). És una norma bàsica en tot procés per heretgia que, mentre existeixi denúncia, la culpabilitat sempre es presumeix. En els interrogatoris són lícits els jocs de paraules, les reserves mentals i l'engany per tal de fer confessar l'acusat. La defensa té prohibit d'actuar si la culpabilitat és clara. Clara des del punt de vista del jutge, s'entén.

Però, tot i que el procediment recomanat (i emprat) per Fra Eimeric sigui tan indigno, el pitjor de tot són les minucioses instruccions que fa sobre l'aplicació de la tortura com a mitjà d'arrencar confessions a l'acusat presumptament culpable. Diu que s'ha de començar l'interrogatori amb bones maneres, exhortacions i reflexions; si això falla, es despulla totalment l'acusat "amb torbació, precipitació i tristor" i se li mostren els instruments del turment. Si encara no confessa, les primeres tortures han de ser "sine effusione sanguine" i si encara no dóna resultat, es pot aplicar la tortura amb tota la seva brutalitat. Fra Eimeric és tan considerat i caritatiu, que diu textualment: "Sense cap dubte, l'aplicació de tortura als criminals és un costum lloable, però jo desaprovo enèrgicament els jutges sanguinaris que creen suplicis tan rebuscats o cruels que els acusats moren o perden braços, cames o ulls". Fins i tot, en la seva extrema delicadesa, recomana que no es torturi les dones prenyades fins que hagin donat a llum. Després del part, es pot seguir el procediment habitual.

Tot això, que produeix fàstic i esgarrifances, és un text que tothom pot consultar a la Biblioteca Pública i que fou manual dels Inquisidors durant segles al nostre país i a molts de propers. Certament no val la pena de parlar de la repressió de la bruixeria. Fra Eimeric ja ho diu tot.

Els inquisidors volen treure el dimoni d'una bruixa. Gravats del segle XV.

CONCLUSIÓ

Aquest breu estudi no pot pas abastar tota la problemàtica de la bruixeria a les comarques gironines, però sí que és un intent d'explicar el fenomen, de veure com ha quedat arrelat en el nostre patrimoni de costums populars i llegendes, de com ha estat perseguit i amb quins abominables mètodes, i, molt especialment, vol ser un crit d'atenció per impedir que la "caça de bruixes", amb totes les seves modalitats actuals de persecució de dissidents polítics o ideològics, segueixi activa.

